

HERCZEG ESZTERHÁZY PÁL.

a magyarhoni földtani társulat alapítója.

Nyomt. Rohn és Arund Pester 1867.

GALANTAI HERCZEG ESZTERHÁZY PÁL

MINT

A MŰVÉSZET ÉS TUDOMÁNY

KITÜNŐ PÁRTFOGÓJA.

KUBINYI FERENCZTŐL.

Azon kitünő családok között, melyek mind katonai, mind politikai pályán hazánk történetében szerepeltek, első helyen áll az Eszterházy család. — Ezen családból, nevezetes vitézek és államférfiak kerültek, kik nem csak Magyarország, de az egész osztrák birodalom bel- s külviszonyaira nézve nagy, sőt döntő befolyással voltak.

ESZTERHÁZY MIKLÓS FERENCZNEK, az egykori pozsonymegyei alispánnak fia utóbb gróf, a hires nádor I. Leopold alatt, Pázmán Péter bibornoknak s egyik nevelőjének méltó kor-, Bethlen Gábornak, a hires reformatornak is a maga idejében, egyik legjelesebb európai diplomatának vetélytársa, nem csak tudományosan mivelt, de a magyar nemzetiségnek, nyelvnek egyik legbuzgóbb védője s előmozdítója, az akkori diplomatáknak pedig egyik legkitünőbb szemefénye volt.

Eszterházy Pál utóbb herczeg, Miklósnek fia, szinte nagy befolyással volt hazánkra mint nádor, neki is nevezetes szerep jutott hazánk történetében.

Gróf Eszterházy Antal II. Rákóczy Ferencz idejében a confederatus statusok tábornoka hazáhozi tantorithatlan hűségét a rodostói márvány emlék hirdeti.

Azonban nem levén czélom a hires család egyes kitünő tagjait előszámlálni, annál kevésbbé azoknak életrajzát ezuttal előadni. Egyedüli feladatom: e fényes család legujabbi kor szakában, a jelen időben élt néhai dicső emlékezetű HERCZEG ESZTERHÁZY PÁL fényes életéből némely adatra kivált a művészetet és tudományt illetőkre, a magyar közönség figyelmét felhívni.

Minthogy a boldogult herczeg serdülő ifjusága óta a diplomatiái téren folyvást működve mint diplomata, nagy befolyással volt nem csak az osztrák birodalom, de a világ akkori eseményeire nézve is szabadjon röviden ecsetelnem diplomatia életéből némely érdekesebb tényeket.

A Herczeg 1786-ik évi martius 10-én született — már a jelen század első tizedében a diplomatia pályájára lépett. — Francia- és Muszkaország között létrejött szövetség folyvást aggódtatta az osztrák udvart. Ezen szövetség megsemmisítendő volt, mert ezt az osztrák birodalom érdeke kívánta. — Napoleon császár Josephine hitvesétől elválván, mátkát keresett még pedig egy európai herczegi családból. — Három éleselméjű államférfi, u. m. gróf Metternich, Schwarzenberg és Eszterházy Pál herczegek argus szemekkel kísérték Napoleonnak lépéseit. — Metternich előbb Párisban nagykövet, azon időben Austriának külügyministere lett; Schwarzenberg Pétervárából követül Párisba küldetett; Eszterházy Pál pedig Dresdába. Schwarzenberg herczeg Napoleon figyelmét az osztrák

házzali összeköttetésre fordította. — 1810-ik évi január 11-én egy titkos tanácskozásnak többsége e mellett nyilatkozott. — A három éleselméjű diplomata között élénk levelezés keletkezett; ennek folytán már 1810-ik évi február 7-én Párisban a házassági szerződés a két császár felhatalmazottai között megkötött, és a Wagrami herceg Berthier mint kérő Bécsbe indult, eleibe előkelő gavaillérok küldettek, kik között Eszterházy Pál is jelen volt. — 1810-ik évi martius 5-én a két herceg fényes környezetével Bécsbe vonult be; martius 11-én pedig jelenlétükben ment végbe Mária Luiza hercegnő és Károly herceg mint Napoleon császár helyettese között a híres menyegző. Ezen házasság által újra biztosítva vala az osztrák birodalom állása. — Herceg Eszterházy Pál, a ki akkoron alig volt 24 éves, nagy befolyást és tevékenységet nyilvánított. Különös végzetnek tulajdonítandó, hogy Napoleon császár és Mária Luiza közti házasságnak felbontása alkalmával ugyanazok szerepeltek, kik az összekelés létrehozásán tevékenyek voltak. A császárné eleinte habozott, Eszterházy Pál és Lichtenstein hercegek, világos utasításokkal ellátva, halasztást nem engedtek, s szónoki tehetségüknek sikerült a császárnét arra bírni, hogy még az nap Rambouilletbe távozott, a hol azután édesatyjával Ferencz császárral találkozott.

1810. és 1814-ik év között a herceg eleinte Dresdába, később Haagába — 1814-ben Rómában mint követ szerepelt. Az osztrák állam cancellárnak ezen bizonytalan hullámzó időben éleselméjű tanácsadóra, a kire bizton számíthatott, volt szüksége, ilyen volt

VI

Herczeg Eszterházy Pál, a kivel mindenütt találkozunk, hol fontos diplomatai értekezletek fordultak elő. Az 1813-ik évi prágai congressus alatt a hivatalos tevékenység igen mostoha volt, de Humboldt Vilmos levelei szerént, a porosz és muszka alkudozók annál gyakrabban találkoztak a francia meghatalmazottakkal. Eszterházy Pálné született Thurn Taxis herczeg aszszony termeiben, és ezen ártatlanoknak látszó estélyek nagyobb érdekeltséggel bírtak, mint a szorosán vett diplomatai értekezletek.

Midőn Metternich Muszkaország kétértelmű magatartását figyelembe véve, angol-osztrák unio létrejöttén működött; ennek kivitelére Herczeg Eszterházy Pál jelöltetvén ki, Londonba küldetett, hogy ott Austriát, mint nagykövet képviselje, a ki oda volt utasítva, hogy a continentiális diplomatiához csatlakozzék — pour faire sauter M. Canning. — Egy szép reggel azonban (1825. april 27.) a gyenge király orvosa által, a nép kegyében napról napra jobban erősülő Canningnek az orosz-osztrák fondorlatokat tudtára adta. Herczeg Eszterházy közvetlen közellétben figyelve Angolországban a körölményeket, másképen ítélte mint ura és a bécsi állam-cancellária nagy mestere, a ki még mindig hitte, hogy Canninget a szent szövetség tervére nézve megnyerendi, vagy ha ez kivihetetlen volna, legalább annak tervét Nagy-Britannia akarata ellen is keresztül viendi. — E szerént a Herczeg állásának kötelességeivel belsőleg nem volt egy értelemben; ugyan azért engedelmet kért az elmenetelre, mely neki meg is adatott. — Hogy a Herczegnek elmenetelére a most érintett körülmény szolgáltatott-e okot, vagy talán

herczeg Metternichnek egy levele, melyre a Herczeg nem várt választ intézett Metternichhez: erre nézve a nézetek különbözők. Az utóbbira nézve szabadjon egy körülményt felhoznom, mely azon időben a magasabb körökben sok beszédre szolgáltatott alkalmat. György király annyira megszerette a Herczeget, hogy őt valódi barátjának tekintette, vele a legbensőbb baráti összeköttetésben állott. Ezen viszonyt nem szivelte Metternich, egy izben levelet intézett volna Eszterházyhoz, melyben azon különös baráti viszony felett, mely h. Eszterházy és a király között létezett, csudálkozását jelentette ki. — A Herczeg, a ki jól ismerte a diplomatak fogásait és eselszövevényeit, egy categoricus választ küldött Metternichnek, melyben tudtára adta a herczegnek, hogy azon baráti viszony, melyben ő az angol királylyal áll és a melyre ő büszke, Austriának csak hasznára szolgál, világosan nyilvánítván levelében, hogy még ezen baratságos viszony fennáll és mig ő György királylyal barátságos társalgás közben poharat kocczint, nyugodtan alhatnak a bécsi diplomatak, legkevésbbé se aggódjanak Austria jövődjé felett.

Rheimsban 1825-ik évi május hónapban X. Károly koronázásán Austria részéről, mint rendkívüli koronázási követ működött; czután nemsokára általa a párisi követi állás lett volna véglegesen átveendő; ő azonban inkább ment Londonba vissza mint követ, a hol általános tiszteletben állott, és különösen Wellington herczeggel szoros baráti viszonyban volt.

Görögország jövődjé feletti alkudozásokra nézve Metternich egy a herczeghez 1826-ik évi junius 8-ról

VIII

intézett hivatalos sürgönyben, melyben Austria nézetei a görög kérdésre nézve taglalvák, következő szavakat intézett: „C' est à vous mon Prince — a votre connaissance du terrain et a la faculté, que vous avez de juger des situations relatives du moment, que vous abandonnons le soin d'y puiser ses explications nécessaires etc.“ — Két hónappal később négy kérdés intéztetett a herceghez, melyek iránt Canningtól igyekeztek felvilágosítást kieszközölni, ezekre nézve meszteri tudósítást küldött, mely a világos előadásnak finom tapintattal tett tepasztalatainak, mint az angol államférfiuvali értekezletnek eredménye s remek munkája volt.

Nagyobb kiterjedésű tevékenységet fejtett ki a herceg Belgiumra nézve. I. Vilmos királynak határozott kívánságára B. Wessenberggel az e tárgyban 1830-ik évi november 4-én Londonban megkezdendő értekezletekre Ausztria részéről h. Eszterházy lón ki-nevezve, Herceg Eszterházy már az első értekezletben Belgiumnak Hollandiától elszakadására szavazott — a hercegnek az 1831-ik évi october 14-ről szóló ultimatumára létrejöttére fő részvétele volt, melynek alapján 1831-ik évi november 15-én jött létre az egység, mely Belgiumnak Hollandiától elszakadását illeti. A herceg szilárd fellépésének köszönhetni, hogy ezen nevezetes kérdés, bár lassan, de barátságos uton oldatott meg.

Ezen eljárásával megszűnt a hercegnek diplomatai tevékenysége, 1841-ik évben betegeskedése miatt lelépett követi állomásáról, magános életet élt részint

jóságain, és inkább foglalkozott hazája ügyeivel, mint a magas politikával.

Utolsó nyilvános működése volt, midőn Moszkauba 1856-ban Sándor császár koronázióján mint osztrák követ jelent meg. Valódi nagyuri s hercegi fénynyel képviselte az osztrák császárt, úgy, hogy legkitünőbbben diszitette a nagyszerű koronázási pompát. Mellőzve gazdag környezetének leírását, szabadjon egy körülményt felhoznom, mely hazánkra vonatkozik. — A koronázió befejezte után a szokott feszült biplomatiái fogadtatások s tisztelgések befejeztetvén, a herceg a a czárral több ízben barátságosan társalgott, egy magános ebéd után társalgás közben Sándor császár, midőn a világhírű Kremmel ritkaságairól volt szó, a herceghez azon kérdést intézte, hogy boldog emlékezetű atyja, Miklós czár helyiségeiben mi tünt légyen leginkább a hercegnek szemébe? „Egy teremben egy asztalt, azon kalamárist és pennát láttam,“ úgy mond a herceg. — „Lássá a herceg — válaszolá a czár — az azon asztal és penna, melyen és a melylyel boldogult édes atyám nemzete ellen aláírta a szerencsétlen interventiot; szerencsétlennek mondom, mert ezen lépésnek mind birodalmamra, mind ön nemzetére nézve igen szomorú következései voltak s kimondhatatlan áldozatokba kerültek.

A herceg a szó szoros értelmében igazán szerette hazáját, mint a Batthyány-féle ministeriumnak tagja, mint magyar minister V. Ferdinand király ő felségénél alkalmazva volt. 1848-ban a ministerium már szeptemberben feloszlott, ekkor a herceg is lemondott, egyszersmind a soproni nemzetőri fővezérséget is letette.

Néhány héttel később a császári udvart Olmützbe követte. A kibékülésnek embere levén, midőn a szerencsétlen védelmi harc alatt Windischgrätz herceghez az országgyűlés részéről egy bizottság küldetett, midőn ez a nemzet részéről kibékülési szándékot nyilvánított volna, mint olyat nem fogadta, hanem büszkén s megvetőleg azt üzenté: „Mit Rebellen unterhandle ich nicht!“ — Borzasztó szavak, kipótolhatlan áldozatba kerültek!!! — Eszterházy Pál herceg mind az uralkodó háznak, mind hazájának egyformán hűve, több ízben felkérte a büszke herceget: állna el hódítási szándékától és békülne ki a nemzettel; de Windischgrätz herceg büszkeségi mámorától elragadtatva, Budát megszállotta, és midőn a királyi palotába lépett, asztalhoz vágva zöld-tollas kalapját, olasz nyelven gúnymosoly között kiejté a meggondolatlan szavakat: „finita la comedia!!!“ — Később megbánta, hogy a mély belátású diplomatának, Hercz. Eszterházy Pálnak tanácsát nem követte.

Láttuk a herceget mint mély belátású, a legtisztább szándéku, nagy tekintélyű diplomatát a világ színpadján szerepelni — kövessük őt ezentul az emberiség, tudomány, művészet és ipar érdekében tett működéseiben.

Montesquieu „l' esprit des lois“ czimű muukájában az aristocratia fényoldalát irván le, egyszersmind világos színekkel eseteli egy gazdag fő aristocratának jeles tulajdonait; és ezen tulajdonok a boldogult hercegnek mind meg annyi sajátja voltak, s bizton mondhatjuk, hogy Montesquieu által leirt fő aristocratának h. Eszterházy Pál mintaképe volt.

Külfényben és aesthetikai izlésben senki sem multa felül; mint követ nemcsak külső fénynyel, de ami legfőbb, mindenkor tekintélyvel lépett fel — tekintélyvel, mely soha sem volt göggel s lenézéssel öszveköttve, mi arra mutat, hogy magas állása mellett is minden becsületes embert, kunyhóból vagy kastélyból származott légyen, embertársának tekintette, humanitásánál, leereszkedésénél s finom nyájasságánál fogva minden embert megbájolt úgy, hogy a büszke Londonban is mind az udvar fényes palotájában, mind a fényűző lordok csarnokaiban, mind a nagy közönség előtt nemcsak gazdaságánál, de lelki tulajdonainál fogva általános szeretettel és tisztelettel díszelkedhetett; ő a szó szoros értelmében valódi nagy ur, francia kif jezéssel élve: valódi seigneur volt.

Midőn a hosszú országgyűlés után 1836-ban mint Sopron megyének örökös főispánja Kis-Martonban a híres várkastélyban tisztujító székert tartott, szemmel látó tanaja valék részrehajlatlan igazságos és méltányos eljárásának. Minden ember, ki a tisztujítási ünnepeyre megjelent, a herczeg vendége volt az utolsó bockoros nemes emberig. Hogy a pártoskodást, pazarlást s vesztegetést a szolgálni kívánóktól elhárítsa, tanyákat rendeztetett, melyekben a választók, a herczeg emberei által, étellel s itallal láttattak el.

Más nap hozzá látott a tisztujításhoz, még a kijelölést is gyakran a választó közönségre bizta, mindenkit candidált, kit a választók kívántak; — tisztujítás szép renddel ment végbe, és ezt egyedül a herczeg részrehajlatlan eljárásának lehetett tulajdonítani; —

vajha követték volna kiváltképen azon főispánok példáját, kik oly gyakran visszaélve képzelt elnöki jogokkal, oly gyakran közbejött nem csak rendetlenségeknek, de vérengzéseknek is többnyire fő okai voltak. — Ilyen volt ő a közéletben is, senki sem mondhatja, hogy valaki irányában igazságtalanságot követett volna el; — ha netalán történt is, nem neki, de azoknak beszámítandó, kik a herczeg jóságával elég gyakran visszaéltek.

Nem csak a művelt, de a nagy közönség is országszerte elismerte a boldogult herczegnek e részbeni érdényeit.

Mindenekfelett a művészetet, kivált a festészetet kedvelte, e tekintetben ritka szakismerettel bírt; világhírű képcsarnokot állított össze, mely jelenleg a magyar akadémia palotájának, az e végre rendezett II-ik emeleti helyiségeit disziti. — Ezen nagyszerű képcsarnok felállítása által sokat nyertek kivált a magyar művészek, mert az eredeti képekről hű másolatokat készíthetnek, de nyert kivált Pest vásosa, mert ily nagyszerű s világhírű képcsarnokot nélkülözött.

Minden, kivált nagyobb vállalatoknál, a herczeg nevével találkozunk; — a hazai ipart, mezei gazdaságot, ló és birka tenyésztést folyvást előmozdította. — Midőn gr. Széchenyi István a magyar akadémia megalapítására 60,000 forintot ajánlott, a herczeg az alapítók sorában kitünő ajánlattal látjuk; midőn az akadémia palotájának felépítéséről volt szó a herczeg szintén nevezetes pénzösszeget ajánlott. — Adakozó volt gyakran a pazarlásig, mert nem volt képes valamely kéregetőt üres kézzel elbocsátani. Számtalan adakozásait titok fedi, mert ő azt tartotta a szent irás szerént: „mit jobb kezed ad, azt a bal kezed ne tudja:“

— Uradalmaiban rendes iskolákat és jó karban levő templomokat találunk. — Folyvást összeköttetésben állott szintugy államférfiakkal mint írókkal s művészekkel, — nyitva voltak termei minden művelt ember előtt, ajánlatai sok tudós s művész működését a külföldön lehetővé tették.

Ezen tulajdonairól ismerte őt a külföld, valamint hazája is, és ezen tulajdonai s a haza érdekében tett szolgálatai némi elismeréseül a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ik évben Pécsen tartott nagy gyűlés alkalmával, egy akarattal az 1847-ki nagy gyűlést Sopronba tűzvéni ki, a herceget elnökül választották meg. A gyűlés bekövetkezett és ime itt találkozzunk a herceggel kül- és belföldi tudósok, orvosok s természetvizsgálók diszkoszorujában. Ezen körbeni fellépése élete mozzanatainak egyik legfőbb és a magyar tudományosságra és iparra nézve egyik legfényesebb és legdúsabb eredményü volt — új bizonyossága annak, hogy a herceg nemcsak nagy ur, híres diplomata, de tudományosan művelt s hazáját igazán szerető és tisztelő hazafi volt.

Bölcs tapintattal, humanus leereszkedéssel s veleszületett nyájassággal vezette a gyűléseket. A fraknoi vár családi kincseit, mint kedves házi ur, maga mutatta be vendégeinek, kik között a híres Caninoi herceg Bonaparte is jelen volt.

Hogy a soproni gyűlésnek a tudomány és ipar érdekében dús eredménye volt, ezt leginkább a hercegnek tulajdoníthatni.

A magyar természetvizsgálók nestora Zipser András a soproni nagy gyűlés alkalmával indítványt tett

XIV

egy magyar földtani társulat létesítése érdekében; az indítvány közakarattal lón elfogadva, az egész ügy a herczeg pártfogásába ajánlva; a pártfogást örömmel fogadta el a herezeg, évenként 400 pforintot ajánlván. — Atlátta a mély belátásu herczeg a hiányt, átlátta, hogy a czélba vett társulat nem csak a tudomány, de a hazai ipar előmozdítására nézve is mulhatatlanul szükséges. A társulat mostoha és hazánkra felette nyomasztó körülmények miatt csak 1850-ik évben jöhetett létre, mi megtörténvén, ezen időtől a herczeg 1865-ig évig ajánlatá folyvást pontosan leróttta, egyedül neki köszönhetni, hogy működhetett s fenállhatott. Gondolhatni mennyire megdöbbsent az egész társulat, midőn hirlapok útján értésére esett, hogy pártfogója nincs többé, hogy a nemes lelkü herczeg f. évi május 21-én Regensburgban megszűnt lenni. Köz fájdalom fogta el a társulat minden tagjának keblét, hogy azt, a ki egyedül képes volt számos gazdagjaink között a társulatnak mind tudományos, mind a hazai ipar érdekében messzcható czélját belátni, nem tisztelheti pártfogójának. — Ezen rendkívüli csapás közepette, megtört szivvel ugyan, de teljes reményben, hogy a boldogult herczeg halála után a megkezdett nagy munkát fia Miklós ő herczegsége folytatandja, résztvevő levelet, egyszersmind felszólítást intéztem a társulat nevében a pártfogás folytatása érdekében Miklós herczeghez, és ime nem csalatkozott a társulat, másolatban 184. lapon olvasható Miklós herczeg levele, mely enyhíti a fájdalmat és teljes vigasztalást nyujt, hogy a boldogult herczeg fi örökösében hasonmását nevel'e édes hazánk számára. — Nem emelünk az idő viszonz-

tagságaival daczoló márvány emléket az elhunyt herczeg tiszteletére. de emelünk a dicsőült számára minden márvány emléknél maradandóbb emléket, midőn a boldogultnak életéből a fő mozzanatokot a késő maradéknak ezen munkálatokban, elismerés gyanánt, a tudományosan mivel világ és a nagy közönség eleibe terjesztjük. Ez azon elismerés, mely a boldogult herczeg árnyékának van szentelve. Babér koszoru gyanánt övedze ez az elhunyt herczeg halántékját. Oly önzéstelen jellemű hazafi, mint a herczeg volt, bizonyára nagyobb jutalomra nem tarthatott számot. és ez azon valódi jutalom, egyszersmind legnagyobb kitüntetés, melyet rokonérezelmű hazafiak, egy oly tiszta keblű hazafinak és valódi emberbarátnak, mint a milyen a herczeg volt, nyujthatnak. Ezen elismerés enyhítse Miklós herczegnek szeretett édes atyja iránti fájdalmit, vigasztalásul szolgáljon a boldogult herczeg nemeslelkű özvegyének, távol legyen tőlük minden szerencsétlen csapás, engedje a mindenható, hogy valamint Miklós herczeg társulatunk irában tetteleg bizonyítá be a társulathoz itézett kegyes válaszában, a haza irányában tett ajánlatának már is egy részét: ugy ezentul is édes atyja tiszta hazafiui érdekétől áthatva, folyvást működhessék szeretve tisztelt szerencsétlen hazánk java előmozdításában. Midőn befejezésül áldást mondunk a boldogult herczegre, szivünk mélyéből őszintén kívánjuk, hogy fényes családja századokon át virágozzék s működhessék folyvást a haza érdekében; ez nem csak a társulat, de bátran mondhatjuk: a magyar nemzet közóhajtása.
